

М.Г.Дубик (Київ)

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРИМУСОВА ПРАЦЯ У ГІТЛЕРІВСЬКІЙ ЄВРОПІ»

Під час Другої світової війни у гітлерівській Німеччині, союзних із нею державах і на окупованих територіях масово використовувалася примусова праця мільйонів людей. Німецький фонд «Пам'ять, відповідальність та майбутнє», який упродовж 2000–2007 рр. здійснював гуманітарні виплати колишнім примусовим робітникам та іншим жертвам націонал-соціалістичного режиму, у тому числі з України, надалі підтримує гуманітарні програми та міжнародні проекти з таких напрямів: роз'яснення даної проблеми в історії, дії на захист прав людини, благодійність щодо жертв націонал-соціалізму. У 2008–2010 рр. фонд здійснював підтримку дослідницьких проектів із цієї тематики.

8–10 листопада 2010 р. в Берліні відбулася Міжнародна конференція «Примусова праця у гітлерівській Європі», на котрій було представлено результати підтриманих проектів, зроблено спробу показати примусову працю як транснаціональний досвід в історії континенту. Форум пройшов у Берлін-Бранденбурзькій академії наук. В його роботі взяли участь понад 100 науковців із 18 країн, представники вузів, меморіалів та інших організацій Німеччини.

Із привітальним словом до учасників конференції звернувся *Г.Заатгоф* – заступник правління фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє». Він зазначив необхідність урахування національних досвідів досліджень примусової праці й побажав учасникам зібрання плідної роботи.

У рамках конференції пройшли два тематичних форуми: «Примусова праця в окупованій Європі» та «Пам'ять про примусову працю після 1945 року». Зі вступною доповіддю на першому з них, котрий відбувся 9 листопада, виступив засновник досліджень із примусової праці в історичній науці Німеччини, автор і редактор багатьох студій із даної тематики, проф., д-р *У.Герберт* (Фрайбурзький університет імені Альберта Людвіга, Німеччина). Він охарактеризував зміст поняття «примусова праця в ХХ ст.» й дав термінологічні пояснення особливостей цього феномена у Другій світовій війні.

У блоці «Політика», який вів проф. д-р *М.Вільдт* (Берлінський університет імені В. фон Гумбольдта), виступили д-р *К.Лінне* (Берлінський вільний університет) з порівняльним аналізом структури та практики німецького управління праці примусових робітників в окупованих Польщі й Югославії в 1939–1944 рр. і *Т.Плат* (Фленсбурзький університет, Німеччина) із висвітленням політики використання трудових ресурсів у трьох прибалтійських генеральних округах райхскомісаріату Остланд.

Другий блок, котрий вів д-р *Т.Єлінек* (Німецько-чеський фонд майбутнього, Прага), було присвячено організації примусової праці. Д-р *Ф.Леммес* (Саарландський університет, Німеччина) виступив із доповіддю про взаємодію органів влади, фірм та організації Тодта у залученні примусових робітників у Франції та Італії в 1940–1945 рр., *А.Адам* (Празький інститут ініціатив Терезієнштадта, Чехія) – про конкуренцію СС, підприємств та інших користувачів примусової праці в таборах-супутниках концтаборів на території Чехії у 1944–1945 рр., *М.Венцель* (Центр дослідження антисемітизму Берлінського технічного університету) – про становлення й зміни внутрішніх та зовнішніх структур управління таборами примусової праці для євреїв у дистрикті Краків протягом 1939–1944 рр.

У третьому блоці під назвою «Примусові робітники», яким керував д-р *Й.К.Вагнер* (Музей концтабору Миттельбау-Дора), виступив канд. іст. наук *Є.Гребень* (Інститут філософії й історії Державного аграрно-технічного університету, Мінськ, Білорусія), котрий акцентував увагу на умовах праці та життя примусових робітників у Білорусії в роки Другої світової війни і запропонував поширити цей термін на все населення окупованої республіки. Можна зазначити, що аналогічним чином це стосується й населення України. *В.Медиковський* (Єрусалимський університет, Ізраїль) у своєму виступі визначив примусову працю як інструмент переслідування та знищення євреїв у Генерал-губернаторстві.

У четвертому блоці («Держави «осі» й допоміжні адміністрації»), котрий вів проф., д-р *Г.Зундгаузен* (Берлінський вільний університет), виступив д-р *К.Шольцель* (Берлінський центр культури) з аналізом особливостей примусової праці у Хорватії в 1941–1945 рр. Д-р *В.Акім* (Інститут історії ім. Ніколає Лорґа, Бухарест) виголосив доповідь про примусову працю депортованих євреїв і ромів для німецької армії у Трансїстрії, в якій зазначив, що проблема їх використання є дуже добре документованою в архівах, передусім на зведенні залізничного мосту через Буг у Трихатах, а також мосту для автобану в Миколаєві, котрий будувався підрозділом організації Тодта.

Д-р *М.Айкель* (Лейденський університет, Нідерланди) – відомий вітчизняним історикам за своєю публікацією в «Українському історичному журналі» про мобілізацію робочої сили з України – акцентував увагу слухачів на ролі органів української місцевої адміністрації в ор-

ганізації забезпечення примусовою робочою силою окупованої України та Райху. Він зробив висновок про відповідальність місцевих органів влади за відбір конкретних людей для примусової праці; більше того, на його думку, кооперація з окупантами призвела до співучасті цих органів у злочинах окупаційного режиму.

На форумі «Пам'ять про примусову працю після 1945 р.», який відбувся 10 листопада, зі вступною доповіддю про конфлікти й консенсуси історичної політики в Європі та роль пам'яті про примусову працю виступив проф., д-р *К.Лерґеві* (Ессенський інститут культури, Німеччина).

У блоці «Пам'ять про примусову працю у Східній Європі», першу частину якого вела д-р *Т.Пентер* – автор фундаментального дослідження «Вугілля для Сталіна та Гітлера» (Гамбурзький університет імені Гельмута Шмідта, Німеччина), канд. іст. наук *Т.Пастушенко* (Інститут історії України НАНУ, Київ) презентувала проміжні результати свого проекту про етапи ресоціалізації колишніх примусових робітників у радянському суспільстві на прикладі жителів столиці радянської України. Відома дослідниця примусової праці, автор монографії про остарбайтерів з Київщини зосередила свою увагу на післявоєнному досвіді цих жертв нацистського і радянського режимів та зробила акцент на особистостях, які всупереч обставинам змогли реалізуватися у житті й стати успішними людьми. Пройлюстрована фотографіями і малюнками-спогадами, ця доповідь справила найбільше емоційне враження на присутніх.

І.Ганзен (Гамбурзький університет, Німеччина) представила своє дослідження впливу на індивідуальну пам'ять радянської культури пам'яті на підставі біографічних інтерв'ю колишніх примусових робітників із Білорусії та України, в котрому наголосила на взаємопроникненні, інтегруванні індивідуальної й колективної пам'яті та продукуванні гібридних історичних пояснень і реконструкцій, що, на її думку, є характерним для жертв нацистських переслідувань із СРСР. Загалом, цей блок викликав найбільш жваву дискусію серед учасників заходу.

У другій частині блоку, яким керував проф., д-р *І.Лікан* (Вільний університет Берліна), виступили проф. *Д.Галазинський* (Вулвергемптонський університет, Великобританія), котрий висвітлював практику використання дитячої примусової праці в окупованій Польщі й оцінки цього явища у післявоєнний час, та д-р *П.Петров* (Болгарська академія наук, Софія), який доповів про пам'ять і політику пам'яті про примусову працю у Болгарії за соціалізмом й постсоціалізмом.

Наступний блок, котрий проводив проф., д-р *К.Корнелісен* (Кільський університет імені Крістіана Альбрехта, Німеччина), стосувався проблеми пам'яті про примусову працю у Західній та Північній Європі. Проф., д-р *Р.Бон* (Фленсбурзький університет, Німеччина) доповів про примусову працю у райхскомісаріаті Норвегія понад 100 тис. радянських і 5 тис. югославських військовополонених, а також кількох тисяч остарбайтерів, охарактеризував рівень досліджень цієї проблематики в сьогодиншній Норвегії. Проф., д-р *П.Лаггу* (Брюссельський університет, Бельгія) синтезував особливості визначення примусової праці, міграції й соціальних змін у Західній Європі.

У заключній дискусії, яку проводив відомий журналіст *Г.Азель* з «Інфорадіо» (радіомовлення землі Берлін-Бранденбург, запис тричі транслювався в ефірі 14 листопада 2010 р.), узяли участь проф., д-р *В.Кніґге* (Фонд меморіалів Бухенвальд і Міттельбау-Дора, Єнський університет), проф., д-р *О. фон Плато* (Гагенський університет дистанційного навчання, Німеччина), д-р іст. наук *І.Щербакова* (товариство «Меморіал», Москва), а також д-ри *Т.Єлінек* і *Т.Пентер*. Учасники дискусії узагальнили результати національних інтерпретацій транснаціонального феномена примусової праці, зазначили важливість досліджень післявоєнної долі її жертв та усної історії для розуміння політики пам'яті в різних країнах. Дуже гостро пролунала, зокрема, заява *І.Щербакової* про небезпеку нинішньої історичної політики Росії щодо реабілітації сталінського режиму. Із заключним словом виступив *Г.Заатгоф*, котрий підкреслив значущість таких заходів для подальшого розвитку науки та впровадження її здобутків у політику й суспільну думку.

Учасники конференції мали змогу ознайомитися із матеріалами пересувної виставки «Примусова праця. Німці, їхні примусові робітники і війна», яка експонується в Єврейському музеї Берліна з 28 вересня 2010 по 30 січня 2011 рр. Виставку було підготовлено Фондом меморіалів Бухенвальд і Міттельбау-Дора із залученням спеціалістів із різних країн, у тому числі з України, за підтримки німецького фонду «Пам'ять, відповідальність та майбутнє». У подальшому планується приїзд експозиції в Київ, Мінськ і Москву.

У роботі форуму взяла участь велика делегація істориків і психологів (усього 14 осіб) з України, які активно обговорювали доповіді, встановлювали контакти із зарубіжними колегами. Загалом конференція сприяла виникненню нових задумів та імпульсів для подальшої роботи науковців у розробці цієї складної теми.